

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОЦІНКИ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

SOME ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF THE EVIDENCE EVALUATION IN UKRAINIAN CRIMINAL PROCEEDINGS

Мирошниченко Т.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті розглядаються питання правового регулювання оцінки доказів у ході кримінального процесуального доказування. На підставі аналізу чинного законодавства, наукових джерел відповідної спрямованості здійснено дослідження нормативного змісту оцінки доказів та форм її реалізації. Вивчаються критерії оцінки доказів. Надається наукове обґрунтування пропозицій щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства в частині процедурного забезпечення оцінки доказів.

Ключові слова: оцінка доказів, критерії оцінки доказів, суб'єкти оцінки доказів, форми реалізації оцінки доказів.

В статье рассматриваются вопросы правового регулирования оценки доказательств в ходе уголовного процессуального доказывания. На основании анализа действующего законодательства, научных источников соответствующей направленности осуществлено исследование нормативного содержания оценки доказательств и форм ее реализации. Изучаются критерии оценки доказательств. Предоставляется научное обоснование предложенной по совершенствованию уголовного процессуального законодательства в части процедурного обеспечения оценки доказательств.

Ключевые слова: оценка доказательств, критерии оценки доказательств, субъекты оценки доказательств, формы реализации оценки доказательств.

The article is examined the legal regulation of the evaluation of evidence in the criminal procedural evidence. It is carried out the research of the normative content evaluation of evidence and the forms of its realization based on the analysis of current legislation, scientific sources according to the direction. It is studied criteria for the evaluation of evidence. It is provided the scientific rationale for the proposals to improve the criminal procedural law regarding procedural provide the evaluation of evidence.

Key words: evaluation of evidence, criteria for evaluation of evidence, subjects of evidence evaluation, forms of implementing evaluation of evidence.

Постановка проблеми. Питання вдосконалення законодавства у сфері кримінального процесуального доказування завжди були в центрі уваги науки кримінального процесу. Законодавчі новели останніх років обумовили необхідність досліджен-

ня нормативного змісту критеріїв оцінки доказів, ролі та місця органів досудового розслідування, прокуратури та суду в доказуванні, меж їх повноважень, у тому числі при оцінці доказів. Актуальним наразі є питання щодо визнання прав учасників

процесу на самостійну оцінку доказів, форм реалізації останньої.

Стан дослідження. Тривалий час більшість проблем кримінального процесуального доказування знаходилися на периферії науки кримінального процесу. Окремі питання доказового права в різні періоди історичного розвитку української держави були предметом наукового пошуку таких відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників, як В.О. Арсенєв,

Р.С. Белкін, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, Л.Д. Кокорєв, М.М. Кіпніс, М.М. Михеєнко, А.О. Ляш, В.Т. Нор, Н.В. Сібільова, С.М. Сівочек, С.М. Стахівський, С.А. Шейфер, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, та інших.

Набрання чинності новим КПК обумовило потребу в подальших дослідженнях інститутів доказового права, зокрема, оцінки доказів як одного із елементів кримінального процесуального доказування, що має суттєве значення для судової і слідчої діяльності.

Метою статті є аналіз кримінального процесуального законодавства, що регулює діяльність суб'єктів доказування по оцінці доказів у контексті завдань кримінального провадження щодо забезпечення ефективного розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Науковий інтерес дослідників у сфері кримінального процесуального доказування є не випадковим. Оцінка доказів як невід'ємний елемент доказування має місце на усьому шляху досягнення знань у кожному кримінальному провадженні. Однак, не дивлячись на це, як вид кримінальної процесуальної діяльності вона досліджена недостатньо. Такий стан у теорії кримінального процесу обумовлений не тільки тим, що зміст оцінки доказів створюється розумовою логічною діяльністю, яка є складною для вивчення. Причини є значно глибшими. Вони породжуються фундаментальними властивостями суспільних відносин, що визначають об'єкт правового регулювання кримінально-процесуальної діяльності. Наразі законодавче закріплення в якості завдання кримінального провадження захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, у тому числі й від необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод (ст. 2 КПК), свідчать про формування нової концепції кримінального провадження як процесу охоронного типу, що потребує переосмислення результатів наукових розробок у сфері регулювання доказової діяльності.

Відповідна спрямованість чинного кримінального процесуального законодавства обумовлює вибір аспектів дослідження змісту ст. 94 КПК, присвяченої правовому регулюванню діяльності по оцінці доказів. За законом оцінка доказів полягає в наступному: «Слідчий, прокурор, слідчий, суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та

взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення... Жоден доказ не має наперед встановленої сили».

Новим у редакції статті 94 КПК порівняно з однопозначеною статтею 67 КПК 1960 р. є законодавче визначення критеріїв оцінки доказів – належності, допустимості, достовірності, достатності, взаємозв'язку доказів. Однак, як видно із змісту обох статей, законодавець не конкретизує змісту самого поняття «оцінка доказів» як різновиду кримінально-процесуальної діяльності. Ніяких спеціально розроблених правил оцінки доказів чинним законом також не передбачено. Вочевидь, цим і пояснюється актуальність дослідження юридичною наукою багатьох питань щодо змісту таких понять, як «свобода оцінки доказів» та «оцінка доказів за внутрішнім переконанням», «суб'єкти доказування» та «суб'єкти оцінки доказів», «достатність», «достовірність» доказів, та інших.

КПК 2012, як і попередній – 1960 р., визначення поняття оцінки доказів не надає. Наукою кримінального процесу також не сформовано однакового підходу до визначення цього поняття. Більш того, окремі вітчизняні вчені-процесуалісти оперують у своїх дослідженнях поняттями «оцінка доказів та їх процесуальних джерел» замість «оцінка доказів» [1, с. 11], що свідчить про наявність ще однієї проблеми в теорії кримінального процесу – визначення поняття доказу. Вочевидь некоректним є застосування словосполучення «докази та їх процесуальні джерела» хоча б тому, що під загальною назвою ст. 84 КПК «Докази» зосереджені і ч. 1 статті, присвяченої фактичним даним (зміст явища), і ч. 2, яка окреслює процесуальні джерела відомостей про факти (форма вираження змісту явища). Саме тому, думається, з наукової точки зору правильніше було б використовувати словосполучення «фактичні дані та їх процесуальні джерела» замість «докази та їх процесуальні джерела».

У процесі розвитку теорії доказів як одного із напрямків кримінального процесу окреслилися різні підходи до визначення поняття оцінки доказів. Одні процесуалісти розглядають оцінку доказів як регламентовану законом діяльність суб'єктів пізнання. М.С. Строгович вважав, що оцінка доказів є результатом їх перевірки і полягає у визнанні існування або не існування того факту, який цим доказом встановлюється [2, с. 103].

Інші науковці розуміють під оцінкою доказів логічний розумовий процес, визначення значення зібраних доказів для встановлення істини [3, с. 156].

З філософської точки зору оцінка як діяльність є суб'єктивним відношенням щодо об'єкту пізнання [4, с. 461].

Думається, мають рацію ті автори, які вважають, що оцінка доказів не зводиться до суто розумової роботи суб'єкта пізнання. Вона має внутрішню (логічну) та зовнішню (правову) сторони [5, с. 27]. Розумова діяльність завжди органічно «вплітається» в практичну діяльність по збиранню та перевірці доказів. За її допомогою в ході провадження проце-

суальних дій відбувається сприйняття, потім ретроспективне виявлення, розгляд та відбір відомостей, що мають значення в провадженні. Вже в ході збирання доказів формується їх допустимість, визначається належність та аналізується їх зміст. Тому оцінку доказів можна визначити як врегульовану законом практичну та розумову діяльність повноважних суб'єктів кримінального провадження щодо визначення належності, допустимості, достатності, достовірності доказів та їх взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

За кримінальним процесуальним законом оцінка доказів є одним із елементів процесу доказування (ч. 2 ст. 91 КПК). Аналізуючи місце оцінки доказів у доказуванні, не можна погодитись із думкою тих авторів, які відносять її на заключний етап доказування [6, с. 149]. Оцінка доказів – це складова частина процесу доказування, нерозривно пов'язана із іншими сторонами цього процесу – збиранням та перевіркою. Збирання доказів у кримінальному провадженні супроводжується їх осмислюванням, аналізом, співставленням з іншими доказами, висуненням слідчих версій, їх перевірки шляхом збирання нових доказів.

Впродовж значного часу у своїх наукових працях більшість дослідників, що вивчали теоретичні та практичні питання доказування, визначали оцінку доказів як вільну, використовуючи поняття «вільна оцінка доказів», «принцип вільної оцінки доказів». Однак ні за чинним, ні за попереднім кримінально-процесуальним законодавством достатніх підстав для такої характеристики такого виду процесуальної діяльності немає. Відповідна діяльність не є вільною вже тому, що передбачає дотримання вимог закону, умов загального характеру: оцінка доказів має ґрунтуватися на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження; кожний доказ оцінюється окремо за критеріями належності, допустимості, достатності, достовірності, а сукупність доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку; докази оцінюються задля прийняття відповідного рішення, при цьому жоден доказ не має наперед встановленої сили (ст. 94 КПК); рішення мають бути обґрунтованими та вмотивованими (ч. 4 ст. 110 КПК; ч. 1 ст. 370 КПК). Отже, більш прийнятною та такою, що відповідає закону, є характеристика оцінки доказів як діяльності, що здійснюється за внутрішнім переконанням суб'єкта.

На користь цієї позиції свідчать дослідження і зарубіжних вчених-процесуалістів. Так, російські науковці, не зважаючи на використання законодавцем у назві ст. 17 КПК РФ терміну «свобода оцінки доказів», у своїх працях визначають принципом кримінального процесу оцінку доказів за внутрішнім переконанням [7, с. 95].

Критеріями оцінки доказів за законодавством України є їх належність, допустимість, достовірність, достатність, взаємозв'язок (ст. 94 КПК). На відміну від попереднього чинним КПК визначаються поняття належності (ст. 85) та допустимості (ст. 86) доказів. Позитивно оцінюючи такий підхід законо-

давця для врегулювання відносин у доказовій сфері, зазначимо на окремі недоліки законодавчої техніки в процесі нормотворчості. Так, вважаємо за недопустиме використання в одній статті КПК під назвою «Належність доказів» двох понять, що характеризують різні властивості доказів – належність та достовірність. При цьому окремої статті, присвяченої визначенню поняття «достовірність» КПК не містить.

Такий підхід законодавця до врегулювання питань, пов'язаних із визначенням фундаментальних понять доказового права, суперечить принципу правової визначеності нормотворчої діяльності та обумовлює необхідність відповідного правового регулювання, тим більше, що в науці кримінального процесу відсутня єдність авторських позицій щодо визначення юридичного змісту поняття «достовірність». Одні дослідники надають цьому поняттю значення, що вкладається в словосполучення «достатньо вірно». Є науковці, що вважають зміст поняття «достовірність» рівнозначним змісту поняття «достовірний», яке зазвичай використовується для характеристики посвідчувальної діяльності уповноважених суб'єктів доказування. Тлумачний словник української мови визначає достовірність як те, що не викликає сумніву, цілком вірне, точне [8, с. 322]. Думається, саме з такого розуміння поняття «достовірність» слід виходити, досліджуючи його нормативний зміст. «Достовірність є розгорнута, доведена і така, що не викликає сумнівів, істина» [9, с. 13].

Оскільки на початковому етапі кримінального процесу в стадії досудового розслідування отримання такого роду знань є проблематичним, властивостям достовірності мають відповідати докази в судових стадіях. Тільки на кінцевих етапах кримінального провадження в ході судового розгляду в умовах змагального процесу при співставленні доказів, що входять до складу належної сукупності, можуть з'явитися достовірні докази – ті, на яких суд без сумнівів базуватиме своє рішення: перевірені, несуперечливі, переконливі.

Саме такі докази в російському дореволюційному процесі отримали назву «судових» доказів. Законні підстави для розмежування доказів, отриманих в судовому провадженні, і доказів, що потрапляють у сферу судочинства, надає зміст чинного КПК у положеннях ст. 89, де в ч. 1 вказано на те, що саме «суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення» та в ч. 4 ст. 95, яка закріплює положення: «Суд може обґрунтувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання... Суд не вправі обґрунтувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них».

Виходячи із існуючих законодавчих реалій, приєднуємося до висловленої в юридичній літературі думки М. Шумило про наявність співвідношення між двома різновидами доказів – досудових і судових, – яке полягає в тому, що «докази досудового провадження для суду мають бути нічим іншим, як вихідним матеріалом, із процесуальної сировини

якого мають бути виготовлені кримінально-судові докази» [10, с. 212].

В одному логічному ряду з відповідними результатами досліджень щодо характеру доказів у кримінальному провадженні на різних його етапах знаходяться питання різновидів оцінки доказів. Погоджуючись у цілому із класифікацією оцінки доказів на попередню та остаточну, запропоновану А.О. Ляш [1, с. 12], вважаємо, що критерієм розподілу об'єму поняття є не те, чи було прийняте процесуальне рішення за результатами оцінки доказів, позаяк остання нерозривно пов'язана із прийняттям відповідного процесуального рішення як форми реалізації оцінки доказів, а стадія кримінального провадження, на якій провадилася оцінка доказів повноважним суб'єктом.

Самостійною задачею оцінки доказів є визначення достатності доказів для прийняття кінцевого рішення в кримінальному провадженні. Будь-яких формалізованих критеріїв достатності закон не надає. Так, повідомлення особі про підозру обов'язково здійснюється за «наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення» (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК). Завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування відбувається після того, як слідчий, прокурор визнають зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта (ч. 1 ст. 290 КПК). Необхідною, вважається, буде така сукупність доказів, яка надасть можливість зробити правильний висновок про достатність (недостатність) доказів для прийняття того чи іншого рішення в провадженні. «Під сукупністю доказів, – зазначають В.С. Зеленецький та Н.В. Глинська, – слід вважати особливим чином організоване об'єднання усієї множини належних та допустимих до кримінальної справи фактичних даних, які у своїй єдності створюють цілісну і стабільну їх систему, що забезпечує адекватне (істинне) відбиття усіх елементів предмету доказування, прийняття законних та обґрунтованих рішень у кримінальній справі» [11, с. 157].

Визначення «достатності» доказів є результатом оцінки «сукупності» доказів. Відображуючи закономірності процесу пізнання як переходу від незнання до знання, у «сукупність доказів» на різних етапах розслідування входять докази, достовірність яких ще належить встановити. Тому не будь-яка сукупність доказів може характеризуватися як взаємно пов'язана і внутрішньо узгоджена система доказів, що правильно відбиває об'єктивну дійсність. Такі властивості повинна мати сукупність доказів, що лежить в основі рішення, прийнятого в результаті всебічного і повного дослідження обставин; коли в справі досліджені усі можливі версії, а наявні суперечності виявлені і оцінені. Така сукупність доказів забезпечує доведеність висновків у провадженні і має слугувати основою обвинувального вироку.

На жаль, вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство не встановлює правил оцінки доказів. Науковий аналіз нормативного змісту приписів КПК дозволяє сформулювати наступні висновки:

1) докази оцінюються повноважними суб'єктами на основі свого внутрішнього переконання, яке ґрунтується на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження (ч. 1 ст. 94 КПК);

2) кожний доказ оцінюється з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку (ч. 1 ст. 94 КПК);

3) недопустимість доказів остаточного визначається судом під час ухвалення судового рішення (ч. 1 ст. 89 КПК);

4) у разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке засідання було розпочате (ч. 2 ст. 89 КПК);

5) сторони кримінального провадження, потерпілий мають право під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими (ч. 3 ст. 89 КПК);

6) ніякі докази не можуть вважатися такими, що мають наперед встановлену силу (ч. 2 ст. 94 КПК).

Варто наголосити, що оцінці підлягають докази, а не обставини кримінального провадження, на яких ґрунтується внутрішнє переконання суб'єкта оцінки доказів (ч. 1 ст. 94 КПК). Зміст поняття «обставини кримінального провадження» в законі не розкривається, а отже, як такі можуть сприйматися будь-які: і поведінка підозрюваного (обвинуваченого) на досудовому розслідуванні та в суді, і його дії, спрямовані на «затягування розгляду справи», і так далі. Однак подібні обставини не мають ніякого зв'язку із конкретним кримінальним правопорушенням і тому оцінюватися не повинні.

Виходячи із змісту ст. 94 КПК, можна дійти висновку, що свої вимоги щодо правил оцінки доказів законодавець адресує перш за все повноважним органам кримінального провадження. Так, відповідно до статті «слідчий, прокурор, слідчий, суддя, суд ... оцінюють кожний доказ».

Однак це ще не означає, що оцінка доказів – монополія державних органів. Учасники процесу, що відстоюють свої інтереси, також оцінюють докази. Але якщо в перших оцінка доказів передують прийняттям владних рішень, то для других вона створює базу для заявлення клопотань, скарг, наведення заперечень, подачу заяв про відводи, тощо. Будучи формою реалізації оцінки доказів, такі дії учасники кримінального провадження здійснюють без обов'язкових для них вимог всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин провадження.

Висновки. За результатами дослідження теоретичних і практичних питань оцінки доказів можна дійти висновку про попередній характер оцінки доказів на стадії досудового розслідування і остаточний – у судових стадіях кримінального провадження.

Оцінка доказів здійснюється як особами, що уповноважені оцінювати докази, так і учасниками

кримінального процесу. Формою реалізації оцінки доказів повноважними суб'єктами є прийняття ними відповідного владного процесуального рішення, а учасниками кримінального провадження – подання

клопотань, скарг, заяв, наведення заперечень з метою вирішення питань, що так чи інакше впливають на якість доказування, а також захисту своїх прав та законних інтересів у кримінальному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ляш А. Оцінка доказів та їх процесуальних джерел за новим КПК України // Адвокат. – 2014. – №3. – С. 11–15.
2. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М. : Наука, 1968. – Т. 1. – 470 с.
3. Лупинская П.А. Оценка доказательств в учебнике Уголовно-процессуальное право Российской Федерации. – Изд. 2-е, перераб. и доп. / под ред. П.А. Лупинской. – М. : Изд-во Юристъ, 1997. – 591 с.
4. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
5. Громов Н.А., Зайцева С.А. Оценка доказательств в уголовном процес се / Н.А. Громов. – М., 2002. – 123 с.
6. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Ф.Н. Фаткуллин. – Казань, 1976. – 206 с.
7. Давлетов А.А. Принцип уголовной процессуальной деятельности // Правоведение, 2008. – № 2. – С. 92–103.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
9. Соловьев В.В., Громов Н.А., Николайченко В.В. Доказывание, доказательства и их источники в уголовном процессе / В.В. Соловьев. – Саратов, 1995. – 261 с.
10. Шумило М. Докази досудового провадження в КПК України : співвідношення та їх функціональне призначення // Право України. – 2013. – №11. – С. 206–216.
11. Зеленецький В.С., Глинская Н.В. Теория и практика обоснования решений в уголовном процессе Украины / В.С. Зеленецький. – Х. : Изд-во «Страйд», 2006. – 326 с.